

ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ

УДК 330(476+470)''19/20'':355.4(470:477)''20''

DOI <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2022.4.4>**Валіон Оксана Павлівна,***кандидат історичних наук,**доцент кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства**Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка**orcid.org/0000-0002-5265-8678**o_valion@ukr.net***«ОСОБЛИВІ ВІДНОСИНИ» МІЖ БІЛОРУССЮ
І РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ В ЕКОНОМІЧНІЙ СФЕРІ
НА РУБЕЖІ ХХ–ХХІ СТ. ТА ПІД ЧАС АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ**

У статті проаналізовано «особливі відносини» між Білоруссю і Російською Федерацією на рубежі ХХ–ХХІ ст. та під час агресії проти України, їх специфіку, динаміку й еволюцію. Основну увагу сконцентовано на економічному чиннику у двосторонніх інтеграційних взаєминах. Показано вплив російського фактору, зокрема, фінансово-економічної допомоги, енергетичних субсидій, кредитів на реалізацію білоруської економічної моделі. Зазначено, що білорусько-російське зближення позитивно впливало на збереження білоруської промисловості та відновлення економіки, проте доступ до зовнішніх фінансових дотацій стримував ринкову трансформацію економіки Білорусі, закріплював її у російській сфері впливу. Висока міра залежності Мінська від Москви, підтримка Кремлем Олександра Лукашенка в ході протестів 2020 року сприяли втягуванню Росією Білорусі у війну з Україною. У повномасштабній російсько-українській війні Білорусь підтримує збройну агресію Росії проти України, надаючи їй територію та повітряний простір для здійснення ракетних обстрілів українських міст і сіл. Білорусько-російська інтеграційна тематика нині набула нового виміру й активно розвивається.

Ключові слова: Білорусь, Російська Федерація, Союзна держава, «особливі відносини», інтеграція, економічна співпраця, енергетичні субсидії, агресія.

Valion Oksana,*PhD in History,**Associate Professor at World History and Religious Studies Department**Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University**orcid.org/0000-0002-5265-8678**o_valion@ukr.net***"SPECIAL RELATIONS" BETWEEN BELARUS
AND THE RUSSIAN FEDERATION IN THE ECONOMIC SPHERE
AT THE TURN OF THE XX–XXI CENTURIES AND DURING
THE AGGRESSION AGAINST UKRAINE**

The article analyzes the “special relations” between Belarus and the Russian Federation in the period of the XX–XXI and since the aggression against the Ukraine lasts. The essence and economic impact, the specific of dynamics and evolution are studied in presented article. The main focus is concentrated on the economic factor in bilateral integration relations. Shown the influence of the Russian factor, in particular, financial and economic assistance, energy subsidies, and loans for the implementation of Belarusian economic models. It was noted that the Belarusian-Russian rapprochement had a positive effect on the preservation of Belarusian industry and the recovery of the economy, however, access to external financial subsidies restrained the market transformation of the Belarus economy, it has consolidated Belarus in the Russian sphere of influence. However, fraud in the 2020 presidential election led to massive protests in Belarus, during which the Kremlin supported Alexander Lukashenk's a regime.

A high degree of dependence of Minsk on Moscow contributed to Russia's involvement of Belarus in the current war with Ukraine. In a full-scale Russian-Ukrainian war, Belarus supports the armed forces Russia's aggression against Ukraine gave it territory and airspace for the basing of Russian troops and the implementation of Ukrainian missile attacks in towns and villages. The Belarusian-Russian integration topic has now acquired a new dimension and is actively developing.

Key words: Belarus, Russian Federation, Union State, "special relations", integration, economic cooperation, energy subsidies, aggression.

Постановка проблеми. Повномасштабна війна, розв'язана Російською Федерацією проти України 24 лютого 2022 року, що триває і нині, спонукає переосмислити роль держави-агресора на пострадянському просторі. Співробітництво з Росією для країн, що входять у євразійські інтеграційні структури, стає токсичним. Проте не для Республіки Білорусь, яка виступила єдиним союзником Росії у війні, надавши свою територію для базування російських військ та здійснення воєнної агресії проти України. З огляду на це, на нашу увагу заслуговує аналіз «особливих відносин» Білорусі з Росією на рубежі ХХ–ХХІ ст., їх специфіки та динаміки у проекції надання російської фінансово-економічної допомоги, зокрема, енергетичних субсидій, кредитів, ринків збуту для розвитку білоруської економіки та підтримки політичного режиму.

Росія є основним зовнішньоторговельним партнером і кредитором Білорусі, а також найбільшим ринком для білоруського експорту, що дало змогу останній упродовж багатьох років отримувати різноманітні економічні преференції (безперешкодний доступ до джерел сировини і ринків збуту). Двостороння співпраця у різних сферах активізувалася з другої половини 1990-х рр., дозволила реалізувати інтеграційні ініціативи за участю двох держав, які посилювали обопільну взаємодію, позитивно впливали на збереження білоруської промисловості та зростання рівня життя населення. Водночас, доступ до зовнішніх фінансових дотацій стримував ринкові реформи у Білорусі, закріплював її у російській сфері впливу.

Історіографічна база дослідження. Проблематика білорусько-російських відносин знайшла відображення у працях українських і зарубіжних науковців. Серед останніх виділимо розвідки білоруських, російських, польських, австрійських, американських дослідників. У контексті означеної проблематики нам прислужилася стаття українського науковця Т. Польового «Проблеми інтеграції Білорусі і Росії:

передумови, тенденції, наслідки» (Польовий, 2020), у якій автор висвітлив особливості двостороннього зближення, акцентував на різному баченні Мінська і Москви формату та цілей інтеграції. Окремі аспекти досліджуваної теми відображено в аналітичних роботах Є. Магди (Магда, 2022) та Г. Максака (Максак, 2018). Економічний контекст співробітництва між Білоруссю і Росією розкрито у працях авторки статті (Валіон, 2014; Valion, 2021). Дослідниця аналізує посилення білорусько-російського інтеграційного діалогу після початку політичної кризи у Білорусі 2020 року, його вплив на українсько-білоруські відносини (Valion, 2021). Сутність і специфіку білорусько-російської інтеграції з погляду Мінська, російську фінансово-економічну підтримку, енергетичні субсидії для Білорусі висвітлюють такі білоруські фахівці, як Ю. Шевцов (Шевцов, 2005), В. Карбалевиц (Карбалевиц, 2002), К. Борнукова (Борнукова, 2020), Ю. Царик (Царик, 2020), А. Сивицький (Сивицький, 2020), Г. Астапеня (Астапеня, 2016), Т. Маненок (Маненок, 2016), В. Шадурський (Шадурський, 2011), Є. Прейгерман (Прейгерман, 2020), Л. Злотніков (Злотніков, 2022) тощо. З-поміж російських науковців нашу увагу привернули розвідки І. Селіванової (Селіванова, 1998), О. Шурубовича (Шурубович, 2019) і О. Єловика (Єловик, 2021). У них розглянуті чинники, що сприяли двосторонньому зближенню, а також проблеми, які ускладнюють міждержавну інтеграцію з перспективи Москви. Білорусько-російські відносини викликають науковий інтерес у європейських і американських дослідників, як-от, Wierzbowska-Miazga A. (Wierzbowska-Miazga, 2013), Chloë Bruce (Bruce, 2005), Mathieu Boulègu (Boulègu, 2020), а також аналітиків американської неурядової дослідницької організації Jamestown Foundation – Володимира Сокопа (Socor, 2021), Григорія Іоффе (Ioffe, 2022) та ін.

Мета статті полягає в аналізі специфіки, динаміки й еволюції «особливих відносин» між Білоруссю і Російською Федерацією на рубежі

XX–XXI ст. та під час агресії проти України, з'ясуванню місця і ролі економічного чинника у двосторонній інтеграційній співпраці, розкритті фактору російської фінансово-економічної підтримки для реалізації білоруської економічної моделі.

Виклад основного матеріалу. Економічна основа тісних зв'язків між Білоруссю і Росією була закладена ще у радянській економіці. Специфікою білоруської економіки з часів СРСР було те, що вона ґрунтувалася на великих спеціалізованих підприємствах, які випускали переважно кінцеву продукцію («складальний цех») і тісно залежали від коопераційних зв'язків з підприємствами, розташованими в інших регіонах Радянського Союзу. Розрив господарських зв'язків з Росією, з якої надходили паливно-енергетичні ресурси та комплектуючі для промислових підприємств, зумовив активність Білорусі у налагодженні двосторонніх інтеграційних процесів (Селиванова, 1998).

Науковець із Мінська Юрій Шевцов називає орієнтацію Білорусі на союз з Росією «внутрішнім раціональним вибором», який відповідав «білоруським національним інтересам» (Шевцов, 2005, с. 213–214). Тоді як білоруська дослідниця Катерина Борнукова зазначає: «Після розпаду СРСР Білорусь швидко зрозуміла, що залежність від російських поставок (не лише нафти і газу) була доволі критичною для відновлення білоруської промисловості, тому республіка активно брала участь у двосторонніх відносинах і регіональних ініціативах...» (Ползик, 2021). На думку українського фахівця Т. Польового, двосторонню інтеграцію зумовлювали внутрішньополітичні реалії незалежної Білорусі, пов'язані з економічними труднощами та пошуком політичної й економічної опори (Польовий, 2020, с. 99). Тож зацікавленість Білорусі у взаємовідносинах з Росією концентрувалася, насамперед, в економічній площині, підкріплювалася культурно-історичними, мовними аспектами спорідненості обох держав. Курс Білорусі на зближення з Росією розпочав ще прем'єр-міністр Республіки Білорусь В'ячеслав Кебіч, а з середини 1990-х рр. продовжив президент Олександр Лукашенко. Більшість білорусів поділяли вектор тісного співробітництва з Росією.

У 1995 р. Білорусь і Росія вступили у Митний союз, що сприяло усуненню більшості

тарифних бар'єрів у взаємній торгівлі, стало одним із ключових чинників нарощування експорту Білорусі у Росію та вагомим фактором відновлення білоруської економіки (Добрински, Адаров, Борнукова, 2016, с. 12). У 1996 р. президенти Білорусі та Росії підписали Договір про утворення Співтовариства двох країн, який передбачав глибоку інтеграцію, у тому числі створення єдиного економічного простору з майбутнім запровадженням єдиної валюти (Астапеня, 2016, с. 44). У 1997 р. був утворений Союз Білорусі і Росії. 8 грудня 1999 р. відбулося підписання Договору про створення Союзної держави, що став юридичною і політичною основою для подальшої інтеграції Білорусі та Росії. У рамках цього союзу і регіональної Організації договору про колективну безпеку (ОДКБ) здійснюється військова співпраця Москви і Мінська. Обидві республіки входять до Співдружності незалежних держав (СНД) та Євразійського економічного союзу (ЄАЕС), що діє з 1 січня 2015 р., до якого також увійшли Вірменія, Казахстан і Киргизстан. Їх об'єднує Митний союз Білорусі, Казахстану і Росії та Єдиний економічний простір. За роки президентства Олександра Лукашенка Білорусь стала учасницею всіх інтеграційних об'єднань, які ініціювала Москва на території колишнього СРСР (Еловик, 2021, с. 43).

Для двостороннього зближення Мінська і Москви важливими були усі інтеграційні утворення, проте Договір про Союзну державу 1999 р. передбачав тісну політичну інтеграцію між двома країнами. Олександр Лукашенко свого часу мав політичні амбіції очолити об'єднану державу, але після приходу до влади у Росії В. Путіна зрозумів, що цього зробити не вдасться. Понад двадцять років документ про Союзну державу мав формальний характер, де кожна із сторін отримувала взаємні вигоди від двосторонньої співпраці.

На думку В. Карбалевица, інтеграція двох країн успішно відбувалася у тих напрямках, які не створювали небезпеки влади Лукашенка, зокрема, у соціальних питаннях. К. Борнукова додає, що продуктами, які працюють у Союзній державі, є – об'єднаний ринок праці та вільне пересування громадян між ними. Тоді як А. Єгоров про логіку взаємовигідного співробітництва між державами зазначає: «Росія керувалася збереженням контролю над

пострадянським простором, а Білорусь продавала інтеграцію за економічні блага» (Ползик, 2021). Mathieu Boulègue зауважує, що Росія прагнула не інтегрувати, а контролювати Білорусь (Boulègue, 2020).

Упродовж усього періоду білорусько-російських відносин економічний чинник є одним із пріоритетних. Між двома державами склалися особливі умови партнерства, завдяки яким Білорусь одержувала від Росії фінансово-економічну допомогу, енергетичні субсидії в обмін на політичну лояльність і союзництво зі своїм великим сусідом (Добрински, Адаров, Борнукова, 2016, с. 6). Пільгові поставки енергоносіїв і доступ білоруських товарів на російський ринок були головними факторами економічної співпраці (Астапеня, 2016, с. 48).

Білоруські незалежні аналітики зазначають, що республіка отримала можливість користуватися колосальними зовнішніми ресурсами, які надавала Росія. «Інтеграційна» рента формувалася за рахунок нижчих, ніж світові ціни на російську нафту і природний газ, які надходили до Білорусі, а також доходів від експорту продуктів їх переробки. Рента слугувала джерелом поповнення бюджету РБ, у тому числі для надання підтримки недостатньо ефективним державним підприємствам з метою забезпечення високого рівня зайнятості населення (Добрински, Адаров, Борнукова, 2016, с. 11–12; Царик, 2020, с. 135, 145). Зазначимо, що наявність значного державного сектору і висока зайнятість є характерними рисами білоруської економічної моделі. Зокрема, близько половини зайнятого населення працюють на підприємствах із державною власністю, які у Білорусі виконують як виробничу, так і соціальну функції, забезпечуючи високу частку зайнятості. Це одна із вагомих причин збереження компанії та надання їм дотацій від держави. У свою чергу, доступ білоруських виробників на російський ринок був необхідною умовою реалізації соціально-економічної політики Білорусі.

Тісні відносини з Росією позитивно впливали на збереження білоруської промисловості та відновлення економіки, зокрема, після глибокого трансформаційного спаду першої половини 1990-х рр. Особливо розвивалися ті сектори економіки, що експортували продукцію на російський ринок, насамперед, машинобудування, харчова, легка промисловість тощо.

Крім того, Білорусь залежала від російського імпорту. На початку 2000-х рр. майже 80% білоруських підприємств від 40 до 90% комплектуючих отримували із Росії (Карбалевич, 2002, с. 83).

Високою була енергетична залежність. У середині 2000-х рр. Білорусь купляла у Росії близько 100% газу, 30% електроенергії, 95% сирової нафти. Пільгові ціни на енергоносії та подальший продаж продуктів нафтопереробки за ринковими цінами давали чималі фінансові дивіденди для Білорусі. Енергетичні субсидії, з одного боку, сприяли економічному здоров'ю країни (Bruce, 2005, р. 2), а з іншого – формували залежність Білорусі від Росії, сповільнювали реформи в енергетичному секторі, не стимулювали енергозбереження (Ракова, Точицкая, Шиманович, 2007, с. 3). Як зазначає білоруський історик і політолог Валерій Карбалевич, мобілізаційна економіка РБ вичерпала внутрішні ресурси та значною мірою трималася на російській підтримці (Карбалевич, 2002, с. 83).

Обсяг фінансової допомоги Росії для Білорусі з роками скорочувався. Він залежав від зміни кон'юнктури на енергетичному ринку, стану російської економіки, двосторонніх політичних відносин та ін. Зокрема, високою була економічна підтримка Росії у 2001–2007 рр., що забезпечило підвищення рівня життя білоруського населення. Водночас, скорочення «інтеграційного гранту» в наступні роки призвело до фінансово-економічних криз у Білорусі, що відбулися у 2009, 2011 та 2015 рр. До початку 2020 року російська підтримка була припинена (Царик, 2020, с. 135, 145). Разом з тим, після президентських виборів 2020 року у Білорусі, фінансово-економічна допомога Росії відновилася, а інтеграційна тематика набула якісно нового виміру. Отже, стійкість білоруської економіки залежить від зовнішніх стимулів, що робить її вразливою до будь-яких викликів.

Як зазначають фахівці, розміри російських субсидій у хороші роки досягали 10% білоруського ВВП (Економіст Катерина Борнукова, 2020). Політолог із Мінська А. Сивицький зауважує: «Як непрямі або прямі субсидії, які уособлюються у знижках на енергоносії, а також кредитній підтримці, Білорусь отримувала до 5–10 млрд доларів на рік у різні часи, це було 10–20% річного ВВП...» (Сивицький,

2020). Тоді як економіст Л. Злотніков констатує, що «за всі роки Білорусь одержала від Росії близько 100 млрд доларів» (Леонид Злотников, 2022). Російський науковець О. Шурубович, спираючись на відомості МВФ, зазначає, що впродовж 2005–2015 рр. загальний обсяг підтримки білоруської економіки з боку Росії, включно із прихованими субсидіями на постачання енергоносіїв, пільговим доступом на російський ринок і прямою кредитною допомогою, становив 106 млрд дол. У різні роки ця підтримка становила від 11 до 27% ВВП Білорусі (Шурубович, 2019, с. 251).

Ймовірно, доступ до російської фінансово-економічної допомоги перешкоджав реалізації у Білорусі ринкових реформ, вони не були першочерговими. Тому останні понад десять років для економіки Білорусі називають втраченим десятиліттям. Серед характеристик, які на це вплинули, виділяють: наявність значного державного сектору та енергетичні субсидії і фінансові дотації від Росії (Минчева, 2020). Зазначимо, що впродовж багатьох років у республіці обговорюється потреба реформування держсектору з метою підвищення його ефективності, проте відсутність політичної волі у білоруського керівництва стоїть на заваді реалізації цього питання. Проблеми неефективності держпідприємств не вирішуються структурно, а підтримуються фінансово. При цьому державні банки Білорусі отримують постійну підтримку держави, для того, щоб кредитувати пріоритетні галузі і підприємства. Відсутність «жорстких бюджетних обмежень», механізми «цільового кредитування» держпідприємств стримують розвиток ринкових, конкурентних регуляторів в економіці республіки.

На необхідності здійснення економічних перетворень у Білорусі наголошували міжнародні фінансові організації, пов'язували їх із наданням фінансових позик. Зокрема, транш обсягом у 70 млн доларів із 280-мільйонного кредиту МВФ Білорусь одержала у вересні 1995 року. Тоді ж вона отримала позики Світового банку на суму 170 млн доларів і 13 млн доларів грантової підтримки (Селиванова, 1998). Подальша допомога Білорусі зводилася до реалізації реформ, до яких республіка була не готова. Натомість необхідна фінансова підтримка надходила у Білорусь від Росії та, очолюваних нею, регіональних фінансово-економічних структур.

Зростання цін на нафту на початку ХХІ ст. призвело до стабілізації економіки Росії, відновлення заводів, що були конкурентами білоруським. У результаті погіршувалися умови доступу білоруських виробників на російський ринок. Загалом змінювався характер білорусько-російського союзу, Білорусь поступилася ініціативою в інтеграційних відносинах, змушена була їх гальмувати, щоб не втратити керованість власною економікою. З іншого боку, зростання цін на нафту призвело до отримання значних прибутків Білоруссю від експорту продуктів нафтопереробки, вплинуло на зростання білоруської економіки (Шевцов, 2005, с. 225). Можемо погодитися із професором В. Шадурським із Мінська, який наголошує, що на початку першого тисячоліття ХХІ ст. курс Росії у двосторонніх відносинах з Білоруссю базувався на «прагматизмі» (Шадурський, 2011, с. 31–36).

У 2007 р. в білорусько-російських взаєминах відбувся перегляд енергетичної складової співпраці, що передбачав повернення частини білоруських експортних мит на нафту і збільшення вдвічі ціни на газ, які постачалися у Білорусь (Добрински, Адаров, Борнукова, 2016, с. 16). Зокрема, ціна на російський газ для Білорусі тоді піднялася із 46.67 до 100 дол. США за тис. м, а нові умови постачання нафти на білоруські НПЗ призвели до фінансових втрат (Ракова, Точицкая, Шиманович, 2007, с. 3). Крім того, світова фінансова криза 2008–2009 років і термінова потреба Білорусі у зовнішньому фінансуванні змусили керівництво країни у 2008 р. звернутися за фінансовою допомогою до МВФ. Певний час, зокрема у 2009 р., Білорусь виконувала умови цієї міжнародної організації, проте у 2010 р. білоруська влада була зацікавлена у досягненні швидкого відновлення економіки і повернення до звичних темпів зростання виробництва і доходів до президентських виборів. Неприйняття програми дій МВФ і доступність інших джерел зовнішнього фінансування (у першу чергу, Євразійського фонду стабілізації і розвитку (ЕФСР) знизили схильність білоруської сторони до здобуття нової програми за підтримки МВФ у 2011–2015 рр. У подальшому Білорусь займала позицію лавірування між РФ та МВФ, намагаючись домогтися зручніших умов кредитування (Добрински, Адаров, Борнукова, 2016, с. 16).

У зв'язку із коливаннями цін на енергоносії і погіршення економічної ситуації у РФ, істотно скоротилася російська інтеграційна підтримка, склавши у 2013 р. 8,3%, у 2014 р. – 7,7%, у 2015 р. – 5%, а у 2016 р., за деякими оцінками лише 1,1% ВВП Республіки Білорусь (Шурубович, 2017). Зменшення російської економічної допомоги спонукало білоруське керівництво диверсифікувати джерела фінансових надходжень, збалансувати зовнішню політику шляхом розширення співпраці з ЄС та США.

Упродовж 2014 р. – початку 2020 р. відбувалася нормалізація відносин Білорусі із Заходом, що позитивно вплинуло на можливості отримання допомоги для білоруської економіки з боку міжнародних фінансових організацій. Цьому сприяла позиція Білорусі як посередника в російсько-українському конфлікті, яка надала майданчик для переговорів із вирішення українського питання, що призвело до часткового зняття санкцій з боку ЄС відносно республіки.

Прагнучи зменшити залежність від російського впливу, диверсифікувати ринки та поглибити фінансово-економічне співробітництво із Заходом, Білорусь у 2014 р. – до літа 2020 р. проводила політику багатовекторності зовнішньоекономічних зв'язків, що полягала у необхідності бути присутньою у тих регіонах світу, де це економічно вигідно і відповідає її національним інтересам (Соціально-економическая модель, 2015, с. 238). Мотивом багатовекторності у зовнішньоекономічній діяльності Республіки Білорусь було прагнення здобути нові ринки збуту, джерела сировини та інвестицій, а після переходу до «прагматизму» у білорусько-російських відносинах наріжним каменем цієї політики стало прагнення диверсифікувати постачання енергоресурсів та ринків збуту для білоруської продукції, покращити відносини із країнами ЄС, США та ін.

На думку білоруського дослідника міжнародника Євгенія Прейгермана, первинним мотивом багатовекторності для Білорусі є економічна раціональність (Прейгерман, 2020), що реалізується у зниженні залежності від традиційних експортних позицій і ринків за рахунок диверсифікації товарної номенклатури. У перспективі це дозволило б забезпечити планомірну диверсифікацію експорту для рівного розподілу експортних поставок між трьома ринками: ЄАЕС, ЄС та інших країн,

у тому числі країн «далекої дуги» (Країни Азії та Океанії, Африки та Близького Сходу, Латинської Америки). При цьому, головною ціллю у диверсифікації зовнішньої торгівлі Білорусі було співвідношення 30–30–30 (Национальная программа, 2016). Ця диверсифікація, як зазначав Олександр Лукашенко, дасть змогу почувати себе спокійніше у сфері виробництва і реалізації товарів як експортоорієнтованій країні. Зазначимо, що частка експорту у ВВП республіки становить понад 70%, що свідчить про високу відкритість її економіки.

Політика багатовекторності дозволила частково переорієнтувати білоруські торговельні потоки, розширити перелік країн, з якими здійснювалися взаємовигідні експортно-імпортні операції. Зокрема, Мінськ вийшов на високий рівень розвитку відносин з Китаєм, нарощувалися обсяги торгівлі з ЄС, Україною. Також відбувалася співпраця Білорусі із Світовим банком, Європейським банком реконструкції і розвитку (ЄБРР), МВФ.

Разом з тим, незважаючи на ширшу активність із зовнішнім світом, у 2020 р. частка Росії в зовнішній торгівлі Білорусі становила 47,9% (Беларусь и сотрудничество, 2022). З цього приводу Юрій Царик зазначає, що багатовекторна зовнішня політика не заважала білоруській владі використовувати фактор союзних відносин з Росією, що полягали в отриманні економічної підтримки, нафтогазовій ренті, а також вилученні «санкційної ренті», пов'язаній із обходом «контрсанкцій» Росії проти країн ЄС (Царик, 2020, с. 140).

Проте розходження інтересів між Мінськом і Москвою на міжнародній арені (Астапеня, 2016, с. 45; Шурубович, 2019, с. 253), нейтральна позиція Білорусі в українському питанні (2014 р. – до літа 2020 р.), багатовекторність білоруської зовнішньої політики призвели до тиску з боку Росії. В економічній сфері між державами загострювалися нафтогазові суперечності. Як слушно зауважує український аналітик Г. Максак: «Нижчі за ринкові ціни на енергоресурси для РБ дозволяють РФ маніпулювати ціноутворенням залежно від поведінки Білорусі» (Максак, 2018, с. 94). У 2016 р. стрімко скоротилася газова субсидія до 350 млн дол. США – із 2,2 млрд у 2015 р. Протириччя у газовій сфері вдалося врегулювати лише у квітні 2017 р., після чого на 2018 рік була

встановлена фіксована ціна на газ для Білорусі, що становила 129 дол. за тис. куб. м, а на 2019 р. – 127 доларів (тоді як у Європу – 200 доларів). Бачимо, що навіть при обмеженнях ціна на російський газ для Білорусі була дешевшою, ніж для інших країн, що його купували. При цьому Мінськ прагнув знизити ціну на газ, мотивуючи це необхідністю створення рівних умов для суб'єктів господарювання як ключової умови поглиблення інтеграції двох країн (Маненок, 2019). Зазначимо, що у 2019 р. Білорусь імпортувала 20,261 млрд куб. м російського газу. Між тим, фіксована ціна на газ, про яку у грудні 2019 р. домовилися дві держави, у 2020 р. стала вищою, ніж середньосвітова (Економіст Катерина Борнукова, 2020).

Зміни відбулися також і в ціні оплати за нафту. З 2018 р. Російська Федерація ввела так званий податковий маневр, що передбачав поетапне зниження експортних мит на нафту і нафтопродукти та збільшення податку на видобуток корисних копалин. До 2024 р. експортне мито досягне нуля, податок на видобуток корисних копалин зросте, а ціна російської нафти для Білорусі стане такою, як у всьому світі (Кузнецова, 2022). З 2019 року Білорусь почала імпортувати нафту з РФ на нових умовах, з урахуванням подорожчання через податковий маневр. Впродовж кількох років Мінськ прагнув домогтися компенсацій від Москви за дію податкового маневру. На 2019 рік Білорусь купувала у Росії 24 млн т нафти, у результаті її переробки було продано нафтопродуктів на 6,26 млрд дол., що складало 15% від загального експорту товарів і послуг.

До «нафтових», «газових» конфліктів додалися «молочні», що ініціювала російська сторона, вводячи різні обмеження на експорт білоруської молочної продукції. Вони засвідчували, що інтереси Росії відносно Білорусі не вичерпувалися лише економічною інтеграцією, разом з тим порушували засади рівноправності держав, що заключили інтеграційні угоди.

У 2018–2019 рр. російське керівництво фактично пов'язувало надання фінансової підтримки Білорусі із згодою Мінська на поглиблення інтеграції (Шурубівич, 2019, с. 254). «Інтеграційний ультиматум» Росії, який передбачав створення єдиної валюти і наднаціональних органів у рамках так званої «поглибленої інтеграції», що погрожувало втратою частини

білоруського суверенітету, Білорусь наприкінці 2019 року відхилила.

Отже, з другої половини 2018 р. – до середини 2020 р. відбувалося погіршення білорусько-російських відносин. Крім зазначених аспектів, ускладнення двосторонніх економічних взаємин зумовила пандемія коронавірусу, зокрема, введення Росією карантинних обмежень, що перешкоджало доступу білоруських товарів на російський ринок. Так, згідно відомостей Белстату у 2020 р., товарообіг між двома країнами склав 29,5 млрд дол. США, скоротившись на 17,3% до рівня 2019 року.

Відтак, орієнтація Білорусі на Росію, входження у очолювані нею інтеграційні структури, отримання дешевих енергоносіїв як плату за лояльність під кінець другого десятиліття ХХІ ст. зазнавали певних трансформацій. А вже ціни на нафту і газ для Білорусі поступово наближалися до світових, російський ринок для білоруської продукції скорочувався через запуск російських програм імпортозаміщення та обмеження білоруського експорту, а періодичні кризові ситуації в російській економіці та двосторонні протиріччя спонукали офіційний Мінськ до реалізації політики багатовекторності, пошуку альтернативних джерел поставок енергоносіїв.

Білоруське керівництво розцінювало суперечності у нафтогазовій сфері як прямий тиск, спрямований на інкорпорацію країни до складу Росії, а лейтмотивом риторики О. Лукашенка в ході його президентської кампанії 2020 року став лозунг захисту державної незалежності Білорусі (Еловик, 2021, с. 44–45).

Однак, президентські вибори, що відбулися у Білорусі 9 серпня 2020 року, змінили останні акценти у білорусько-російських відносинах. Масові мирні протести, що прокотилися країною після фальсифікації виборів, призвели до жорсткого придушення учасників виступів з боку білоруських силових органів. Легітимність Олександра Лукашенка як президента не визнали країни Заходу та Україна. Натомість Російська Федерація надала необхідну політичну та економічну підтримку білоруському керівництву для стабілізації внутрішньополітичної ситуації в країні. Позиція Кремля та репресії білоруської влади проти політичних опонентів і представників протестного руху дозволили зменшити гостроту політичної

кризи у Білорусі, хоча не вирішили її, однак повернули Олександру Лукашенку контроль над розбуреною країною.

Наслідком подій 2020 року стало звуження європейського та українського векторів взаємовідносин, зокрема, на політичному рівні. Захід увів індивідуальні санкції і точкові санкції проти декількох білоруських підприємств (Борнукова, 2022). На російському напрямку посилювався тиск з боку Кремля, який був зацікавлений у суттєвому прискоренні реалізації проекту Союзної держави Росії та Білорусі (Магда, 2022, с. 987). Лукашенко, втративши міжнародну легітимність, в умовах ізоляції та дії західних санкцій, продовжував очікувати від Росії знижок на енергоносії та кредитів для підтримки бюджету в обмін на геополітичну лояльність Білорусі (Socog, 2021). На зустрічі 14 вересня 2020 р. у Сочі Володимир Путін заявив про те, що Росія надасть Білорусі кредит у розмірі 1,5 млрд дол. (Балачук, 2020). А майже через рік, 9 вересня 2021 р. на переговорах у Кремлі, О. Лукашенко та В. Путін узгодили 28 союзних програм так званої «поглибленої інтеграції», які Мінськ і Москва обговорювали впродовж трьох останніх років. Як зазначає білоруський політолог А. Єгоров, будь-які «дорожні карти», які формулюють певні зобов'язання, це шкода для незалежності Білорусі (Ползик, 2021).

Невизнання Заходом легітимності О. Лукашенка на президентських виборах, репресії влади проти громадянського суспільства, економічні санкції Європейського Союзу відносно правлячого режиму звужили поле для маневру на західному векторі. У 2021 р. санкції ЄС проти Білорусі посилювалися у відповідь на примусову посадку літака Ryanair та через міграційну кризу, організовану Мінськом (Санкции, 2022). Уперше до Білорусі ЄС застосував секторальні санкції, що забороняють будь-які операції з білоруськими нафтопродуктами та калієм (Борнукова, 2022). У цьому контексті Г. Іоффе вважає, що закриття західних ринків ще більше зблизило Мінськ і Москву (Ioffe, 2022). Відтак, після президентських виборів 2020 року збільшився вплив Росії у Білорусі, активізувалися білорусько-російські інтеграційні процеси у рамках Союзної держави.

У 2021 р. зросла частка Росії у зовнішньоторговельному обігу Білорусі до 49%. Зокрема,

обсяг товарообігу за 2021 рік становив 40,1 млрд доларів США, при цьому експорт Білорусі до Росії склав 16,4 млрд доларів, імпорт – 23,7 млрд доларів. У російському експорті до Білорусі переважали мінеральні продукти (нафта і природний газ), тоді як Білорусь експортувала до Росії здебільшого продовольчі товари й сировину, машини, устаткування і транспортні засоби та продукцію хімічної промисловості. Сальдо зовнішньої торгівлі з Росією для Білорусі становило «мінус» 7,3 млрд доларів («мінус» 3,4 млрд доларів за підсумками 2020 року) (Внешняя торговля, 2021, с. 118, 170). Бачимо, на Росію традиційно доводиться близько половини товарообігу Білорусі, що свідчить про її високу економічну залежність.

Росія є найбільшим інвестором та кредитором Білорусі. У 2021 році на її частку припало 3,7 млрд доларів або 42,6% від загального обсягу залучених за цей час до Білорусі іноземних інвестицій (8,7 млрд доларів). У 2021 році питома вага прямих інвестицій (ПІІ) з Росії в загальному обсязі залучених до Білорусі прямих інвестицій склала 34,0% (залучено 2,2 млрд доларів) (Беларусь и сотрудничество, 2022).

Серед значних російських проєктів у Білорусі були купівля «Газпромом» упродовж 2007–2011 рр. компанії «Білтрансгаз» за 5 млрд дол. США, а також інвестиції в дочірні компанії МТС, у магістральний трубопровід «Транснафти» і Мозирський НПЗ. Росія проявляє інтерес до приватизації частини білоруських підприємств. Однак це питання залишається одним із вразливих у білорусько-російських відносинах (Астапеня, 2016, с. 50). Олександр Лукашенко уникає виконання російських вимог щодо приватизації білоруських компаній (Wierzbowska-Miazga, 2013, с. 18).

Крім того, зауважимо, що Росія виділила кредит у розмірі 10 млрд дол. США на будівництво Білоруської АЕС, відкриття якої відбулося у 2020 р. Загалом на кінець березня 2020 р. обсяг кредитів, наданих Мінську Москвою, досяг майже 8 млрд дол. США, тоді як, до прикладу, з Китаю – 3,3 млрд дол. США (Титова, 2020). Сьогодні Білорусь стала найбільшим боржником Росії, загальна сума боргу Мінська перед Москвою становить 8,5 млрд дол. США (Беларусь стала, 2022). У попередні роки Білорусь неодноразово зверталася до

Росії про можливість рефінансування чи реструктуризацію заборгованості.

Висока міра залежності Мінська від Москви, підтримка Москвою Олександра Лукашенка в ході протестів 2020 року сприяли втягуванню Росією Білорусі у війну проти України, що розпочалася 24 лютого 2022 р. Із початком російсько-української війни білоруське керівництво надало територію Білорусі для російського вторгнення в Україну. Російські війська використовують білоруські летовища та повітряний простір для ракетних обстрілів українських міст і сіл. На даний час Білорусь утримується від прямого вступу у війну з Україною на боці Росії, однак її співучасть у агресії призвела до запровадження Євросоюзом санкцій, які передбачають заходи, аналогічні тим, що прийняті проти Росії, хоча враховують особливості розвитку ситуації в країні після сфальсифікованих президентських виборів 2020 року. Вони передбачають індивідуальні, фінансові та економічні санкції, зокрема, останні спрямовані на заборону імпорту в ключових для білоруської економіки галузях (Санкції, 2022). Зараз європейські санкції покривають 70% експорту Білорусі в ЄС і можуть обійтися у 6–8% білоруського ВВП (Борнукова, 2022).

Отже, результатом підтримки Білоруссю Росії у війні проти України став розрив економічних відносин із Заходом та Україною. Зауважимо, що ЄС і Україна до 24 лютого були основними, крім Росії, зовнішньоторговельними партнерами Білорусі. Зокрема, на частку країн ЄС припадало 25% білоруського експорту, тоді як український ринок займав 13% від усіх білоруських продаж (Мірошниченко, Винокуров, 2022; Борнукова, 2022). Особливо вигідною для Білорусі була торгівля з ЄС та Україною нафтопродуктами, але сьогодні через санкції та війну відповідно, вона припинена.

Після початку повномасштабної російсько-української війни збільшилася залежність Мінська від Москви у багатьох вимірах. Так, частка білоруського експорту, що спрямовується сьогодні у Росію, на думку білоруських економістів, сягає 70%. При цьому Білорусь наростила експорт у Росію, заповнивши ніші, які раніше займали іноземні виробники. Отже, нині Республіка Білорусь більше залежить від Росії у питаннях експорту та імпорту. Крім того, фіскальна політика теж безпосередньо пов'язана

із РФ, особливо посилилась енергетична залежність (Что ждет Беларусь, 2023). З приводу останньої зазначимо, що у 2021–2022 рр. ціна на газ для Республіки Білорусь становила 128,5 дол. США за тисячу куб. м. Із квітня 2022 р. Білорусь розраховується за газ у російських рублях, однак ціна не розголошується. Наприкінці року було погоджено фіксовану ціну на газ у 2023 році та механізм ціноутворення на найближчі три роки. Нині реалізується союзна програма із створення спільного газового ринку, при цьому білоруська сторона наполягає на рівних з РФ умовах для суб'єктів господарювання у сфері ціноутворення на газ. Крім того, вдалося домовитися з РФ про нову ціну на нафту, яка, за визначенням білоруської сторони, буде «фіксованою і вигідною». А також – на компенсацію від податкового маневру для Білорусі (1.7 млрд рублів), що пов'язано із активізацією інтеграційних процесів між двома державами, у тому числі у податковій сфері. Було запущено нові схеми експорту білоруських нафтопродуктів за кордон через порти Росії та надано можливість їх поставок на російський ринок, що однак не може компенсувати втрату для білоруської зовнішньої торгівлі європейського та українського ринків.

Через війну та санкції Росія також опинилася у складній економічній ситуації. Чи зможе й надалі вона кредитувати свого союзника, питання відкрите... Проте, сьогодні очевидним є те, що Білорусь стала заручником тієї політики, яку проводив упродовж років президент Олександр Лукашенко. Вона сприяла значній залежності Мінська від Москви, тому подальше виживання нинішнього білоруського режиму, як зазначає політичний оглядач Білоруської редакції Радіо Свобода Валерій Карбалевиц, залежить від російської підтримки (Карбалевиц: Игра Лукашенко, 2023).

Участь у війні проти України призвела до міжнародної ізоляції Росії та Білорусі. Роль Росії на пострадянському просторі, її геополітична вага знижуються. Низку негативних факторів відчуває економіка Білорусі від союзництва з Росією у війні проти України, як-от: втрати від запровадження економічних санкцій країнами Заходу та повного припинення торгівлі з Україною, падіння експорту, погіршення бізнес-середовища, відтік спеціалістів, зокрема, із білоруського ІТ-сектору та ін.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, бачимо, що білорусько-російські «особливі відносини» в економічній сфері на рубежі ХХ–ХХІ ст., зумовлені двосторонніми інтеграційними процесами, давали змогу Білорусі впродовж багатьох років отримувати різні економічні переваги, зокрема, енергетичні субсидії, кредити, доступ до ринків збуту в обмін на геополітичну лояльність. Фінансова допомога Росії є необхідною умовою реалізації білоруської економічної моделі. Вона сприяла збереженню білоруської промисловості й відновленню економіки, проте стримувала ринкові реформи, закріплювала Білорусь у російській сфері впливу. Перехід до політики багатовекторності дав змогу Білорусі диверсифікувати ринки та поглибити фінансово-економічне співробітництво із Заходом.

Однак фальсифікації на президентських виборах 2020 року призвели до масових протестів у Білорусі, у ході яких Кремль підтримав режим Олександра Лукашенка. Інтеграційна тематика набула нового виміру й активно розвивається зараз. Висока міра залежності Мінська від Москви сприяла втягуванню Росією Білорусі у нинішню війну з Україною. У повномасштабній російсько-українській війні Білорусь підтримує збройну агресію Росії проти України, надаючи їй територію та повітряний простір для базування російських військ та здійснення ракетних обстрілів українських міст і сіл. Проблема білорусько-російських відносин на сучасному етапі і надалі становитиме дослідницький інтерес з огляду на двосторонні інтеграційні процеси та проблеми регіональної і світової безпеки.

Список використаних джерел:

1. Agata Wierzbowska-Miazga (2013). Wsparcie drogą do podporządkowania. Rosja wobec Białorusi [Support as a way to compliance. Russia towards Belarus], No. 34, Warszawa, Maj. 32 s. URL: <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/punkt-widzenia/2013-05-06/wsparciedroga-do-podporzadkowania-rosja-wobec-bialorusi>
2. Bruce Chloë (2005). Friction or Fiction? The Gas Factor in Russian–Belarusian Relations, Russia and Eurasia Programme, Rep Bp, 05/01 May, 14 s., URL: <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/public/Research/Russia%20and%20Eurasia/bp0501gas.pdf>
3. Grigory Ioffe (2022). Belarus’s Economic Downturn August 9. URL: <https://jamestown.org/program/belarus-economic-downturn/>
4. Mathieu Boulègue (2020). Russia’s Assets and Liabilities in Belarus November 18. 16 p. URL: <https://cepa.org/russias-assets-and-liabilities-in-belarus/>
5. Socor V. (2021). Lukashenka Says No to Russian Military Base and Deeper Integration With Russia August 19. URL: <https://jamestown.org/program/lukashenka-says-no-to-russian-military-base-and-deeper-integration-with-russia/>
6. Valion O. (2021). Belarus’ economic relations with Ukraine and Russia. Trends, dynamics, challenges (2014–2021) // “Codrul Cosminului”, XXVII, No. 2, p. 355–378.
7. Астапеня Г. (2016). Белорусско-российские отношения с перспективы Минска: формальный союз и фактическая дезинтеграция // *Nova Polityka Wschodnia*. nr 2(11). С. 43–56.
8. Балачук И. (2020). Путин даст Лукашенко кредит на \$1,5 млрд. Украинская правда. 14.09. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2020/09/14/7266347/>
9. Беларусь и сотрудничество с Россией в экономической сфере (2022). URL: <https://mfa.gov.by/bilateral/russia/regions/economy/>
10. Беларусь стала крупнейшим должником России – Всемирный банк (2022). Sputnik.by. 14.12. URL: <https://sputnik.by/20221214/belarus-stala-krupneyshim-dolzchnikom-rossii--vsemirnyy-bank-1070078775.html>
11. Борнукова К. (2022). Белорусская экономика как русский корабль. Санкции США и ЕС могут обойтись у 6–8% ВВП Беларуси. Forbes. 05.03. URL: <https://forbes.ua/ru/inside/beloruskaya-ekonomika-tonet-vsled-zarossiyskoy-sanktsii-ssha-i-es-mogut-oboytis-v-6-8-vvp-belorusii-05032022-4241>
12. Валіон О. (2014). Білорусь: соціально-економічні аспекти розвитку (кін. 80-pp. ХХ – початок ХХІ ст.). Тернопіль : Астон. 274 с.
13. Внешняя торговля Республики Беларусь (2021). Статистический сборник. Минск. 203 с.
14. Добрински Р., Адаров А., Борнукова К., Хавлик П., Хуня Г., Крук Д., Пиндюк О. (2016). Белорусская экономика: вызовы застопорившихся реформ. Аналитический доклад 413. Ноябрь. 173 с.
15. Еловик А. (2021). Влияние «российского фактора» на президентские выборы 2020 года в Белоруссии // Свободная мысль. С. 43–54. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vliyanie-rossiyskogo-faktora-na-prezidentskie-vybory-2020-goda-v-belorusii>
16. Карбалевиц В. (2002). Парадоксы белорусско-российской интеграции (Взгляд из Минска). Минск. URL: <http://www.sov-europe.ru/images/pdf/2002/2-2002/karbalevich2-2002.pdf>

17. Карбалевич: Игра Лукашенко в войну с НАТО, суд по делу TUT.BY, в Беларусь стягивают войска РФ (2023). [Lukashenko's game in the war with NATO, the trial in the TUT.BY case, the Russian army is being pulled into Belarus]. 9 января. URL: <https://t.me/vkarbalevich>
18. Кузнецова О. (2022). Беларусь договорилась о компенсации от России за налоговый маневр. Сколько денег получит бюджет? 11.11. URL: <https://officelife.media/article/money/37202-belarus-dogovorilas-o-kompensatsii-ot-rossii-za-nalogoivu-manevr-skolko-deneg-poluchit-byudzhet/>
19. Леонид Злотников: Наша модель экономики не способна к развитию (2022). Belarusian Analytical Workroom. 24.04. URL: <http://www.belmarket.by/leonid-zlotnikov-nasha-model-ekonomiki-ne-sposobna-k-razvitiyu>
20. Магда Є. (2022). Фактор Білорусі у російсько-українській війні. С. 983–991. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/237/6341/13377-1?inline=1>
21. Максак Г. (2018). Інтеграційна гібридність відносин Білорусі та Росії // Гібридні загрози Україні і суспільна безпека. Досвід ЄС і Східного партнерства. Аналітичний документ. Київ. С. 91–96.
22. Маненок Т. (2019). Откуда взялась цена на газ для Беларуси в 152 доллара? Белрынок. Минск. 29.12. URL: <https://www.belrynok.by/2019/12/29/otkuda-vzylas-tsena-na-gaz-dlya-belarusi-v-152-dollar/>
23. Минчева Ю. (2020). Социальный контракт в Беларуси разрушен. Что будет с экономикой страны? 9.09. URL: <https://voxukraine.org/ru/sotsialnyj-kontrakt-v-belarusi-razrushen-cto-budet-s-ekonomikoj-strany/>.
24. Мірошніченко Б., Винокуров Я. (2022). Економіка Лукашенка. Як Білорусь за два роки втратила все, що будувала 10 років. Економічна правда. 08.07. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/07/8/688983/>
25. Национальная программа поддержки и развития экспорта Республики Беларусь на 2016–2020 годы (2016). Минск. URL: <http://www.government.by/upload/docs/fileaff83a3fc04eb9c0.PDF>
26. Ползик А. (2021). Что Беларусь получает и теряет от интеграции с Россией. DW. 09.09. URL: <https://www.dw.com/ru/25-let-integracii-cto-belarus-poluchaet-i-terjaet-ot-sblizhenija-s-rossiej/a-59132841>
27. Польовий Т. (2020). Проблеми інтеграції Білорусі і Росії: передумови, тенденції, наслідки // *Вісник Львівського університету. Серія : Міжнародні відносини*. Вип. 48. С. 98–107.
28. Прейгерман Е. (2020). Будущее белорусской многовекторности. Аналитическая записка №9. Минский диалог. 09.11. URL: <https://minskdialogue.by/research/analytics-notes/budushchee-belorusskoi-mnogovektornosti>.
29. Ракова Е., Тоцицкая И., Шиманович Г. Рост цен на газ: новые вызовы для белорусской экономики (2007). Исследовательский центр ИПМ. Минск. 45 с.
30. Санкции против России и Беларуси (2022). URL: <https://www.diplomatie.gouv.fr/ru/dossiers-pays/ukraine/ guerre-en-ukraine-la-position-de-la-france/sanctions-contre-la-russie-et-la-bielorussie/>
31. Селиванова И. (1998). Экономическая интеграция России и Белоруссии и ее влияние на развитие народного хозяйства Белоруссии // *«Белоруссия и Россия: общества и государства»*. URL: <https://www.yabloko.ru/Themes/Belarus/belarus-25.html>
32. Сивицкий А. (2020). Что задумал Кремль: зачем Россия продвигает поправки в белорусскую Конституцию? Центр стратегических и внешнеполитических исследований. 27.09. URL: <https://forstrategy.org/ru/posts/20201027>.
33. Социально-экономическая модель: становление и развитие: теория, методология, практика (2015). Под общ. ред. В. Г. Гусакова. В 2 кн. Кн. 1 / В. Г. Гусаков [и др.] ; Нац. акад. наук Беларуси, Ин-т экономики. Минск : Беларуская навука. 554 с.
34. Титова Ю. (2020). Сколько Россия заплатила за дружбу с Лукашенко за последние 10 лет. 26.08. URL: <https://www.forbes.ru/finansy-i-investicii/407435-skolko-rossiya-zaplatila-za-druzhbu-s-lukashenko-za-poslednie-10-let>
35. Царик Ю. (2020). Политэкономия Беларуси, эволюция белорусско-российских отношений и политический кризис 2020 г. // Пути к миру и безопасности. № 2(59). С. 133–149. URL: <https://www.imemo.ru/publications/periodical/pmb/archive/2020/2-59/the-belarus-crisis/political-economy-of-belarus-the-evolution-of-belorussian-russian-relations-and-the-2020-political-crisis/>
36. Что ждет Беларусь в 2023 году: прогнозы экспертов (2023). Press Club Belarus. Минск. 3.01. URL: <https://press-club.pro/dosved/cto-zhdet-belarus-v-2023-godu-prognozy-ekspertov>
37. Шадурский В. Г. (2011). Формирование концептуальных основ внешней политики Республики Беларусь (1991–2011) // *Вісник БДУ. Сер. 3. № 3*. С. 31–36. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/290232468.pdf>
38. Шевцов Ю. (2005). Объединенная нация. Феномен Беларуси. Минск : Издательство «Европа». 256 с.
39. Шурубович А. (2017). Белорусская экономическая модель перед лицом тяжелых испытаний. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/belorusskaya-ekonomicheskaya-model-pered-litsom-tyazhelyh-ispytaniy/viewer>
40. Шурубович А. В. (2019). Союзное государство и актуальные проблемы российско-белорусской интеграции. *Проблемы постсоветского пространства*. 6(3). С. 244–258.
41. Экономист Катерина Борнукова: Россия нам поможет? Об экономической помощи и интересах нашего главного партнера (2020). Beroc. Минск. 21.10. URL: https://beroc.org/media/press/ekonomist-katerina-bornukova-rossiya-nam-pomozhet/?sphrase_id=2447

References:

1. Astapenia H. (2016). Belorussko-rossyiskye otnosheniya s perspektivy Mynska: formalnyi soiuz y faktycheskaia dezyntehratsyia [Belarusian-Russian relations from the perspective of Minsk: formal union and factual disintegration] // *Nova Polityka Wschodnia*. nr 2(11). [in Russian]. S. 43–56.
2. Balachuk Y. (2020). Putyn dast Lukashenko kredyt na \$1,5 mlrd. [Putin will give Lukashenko a loan of \$1.5 billion *Ukrainskaya Pravda*]. *Ukraynskaia pravda*. 14.09. [in Russian]. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2020/09/14/7266347/>
3. Belarus stala krupneishym dolzhnykom Rossyy – Vsemirnyi bank (2022). [Belarus became Russia's largest debtor – the World Bank]. *Sputnik.by*. 14.12. [in Russian]. URL: <https://sputnik.by/20221214/belarus-stala-krupneyshim-dolzhnikom-rossii--vsemirnyy-bank-1070078775.html>
4. Belarus y sotrudnychestvo s Rossyei v ekonomicheskoi sfere (2022). [Belarus and cooperation with Russia in the economic sphere]. [in Russian]. URL: <https://mfa.gov.by/bilateral/russia/regions/economy/>
5. Bornukova K. (2022). Belarusskaia ekonomyka kak ruskii korabl. Sanktsyy SShA y ES mohut oboitys u 6–8% VVP Belarusy. [Belarusian economy as a Russian ship. US and EU sanctions may cost 6–8% of Belarus' GDP]. *Forbes*. 05.03. [in Russian]. URL: <https://forbes.ua/ru/inside/belorusskaya-ekonomika-tonet-vsled-za-rossiyskoy-sanktsii-ssha-i-es-mogut-oboitys-v-6-8-vvp-belorussi-05032022-4241>
6. Chloë Bruce (2005). Friction or Fiction? The Gas Factor in Russian–Belarusian Relations [The Gas Factor in Russian–Belarusian Relations] // *Russia and Eurasia Programme, Rep Bp, 05/01 May, 14 s.* [in English]. URL: <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/public/Research/Russia%20and%20Eurasia/bp0501gas.pdf>
7. Chto zhdet Belarus v 2023 godu: prohnozy ekspertov (2023). [What awaits Belarus in 2023: expert forecasts. *Press Club Belarus*]. *Press Club Belarus*. Mynsk. [in Russian] URL: <https://press-club.pro/dosved/chto-zhdet-belarus-v-2023-godu-prognozy-ekspertov>
8. Dobrynsky R., Adarov A., Bornukova K., Khavlyk P., Khunia H., Kruk D., Pyndiuk O. (2016). Belorusskaia ekonomyka: vyzovy zastoporyvshykh reform. [Belarusian economy: challenges of stalled reforms]. *Analytycheskiy doklad 413*. Noiabr. [in Russian]. 173 s.
9. Elovky A. (2021). Vliyaniye “rossyiskoho faktora” na prezydentskiye vybory 2020 hoda v Belorussyy [The influence of the “Russian factor” on the presidential elections of 2020 in Belarus] // *Svobodnaia mysl*. [in Russian]. S. 43–54. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vliyanie-rossiyskogo-faktora-na-prezidentskie-vybory-2020-goda-v-belorussii>.
10. Grigory Ioffe (2022). Belaruss Economic Downturn August [Belarus’s Economic Downturn]. 9. [in English]. URL: <https://jamestown.org/program/belaruss-economic-downturn/>.
11. Karbalevych V. (2002). Paradoksy belorussko-rossyiskoi yntehratsyy (Vzghliad yz Mynska). [Paradoxes of Belarusian-Russian integration (View from Minsk)]. Mynsk. [in Russian]. URL: <http://www.sov-europe.ru/images/pdf/2002/2-2002/karbalevich2-2002.pdf>
12. Karbalevych: Yhra Lukashenko v voynu s NATO, sud po delu TUT.BY, v Belarus stiahyvaiut voiska RF (2023). [Karbalevich: Lukashenko's game of war with NATO, trial in the TUT.BY case, Russian troops are being brought to Belarus]. 9 yanvaria. [in Belarusian]. URL: <https://t.me/vkarbalevich>
13. Kuznetsova O. (2022). Belarus dohovorylas o kompensatsyy ot Rossyy za nalohovyi manevr. Skolko deneh poluchyt biudzheth? [Belarus agreed on compensation from Russia for the tax maneuver. How much money will the budget receive?]. *Offise life*. 11.11. [in Russian]. URL: <https://officelife.media/article/money/37202-belarus-dogovorilas-o-kompensatsii-ot-rossii-za-nalogovyy-manevr-skolko-deneg-poluchit-byudzheth/>
14. Leonyd Zlotnykov: Nasha model ekonomiky ne sposobna k razvytyiu. *Belarusian Analytical Workroom* (2022). [Our economic model is not capable of development. *Belarusian Analytical Workroom*]. 24.04. [in Russian]. URL: <http://www.belmarket.by/leonid-zlotnikov-nasha-model-ekonomiki-ne-sposobna-k-razvitiyu>
15. Mahda Ye. (2022). Faktor Bilorusi u rosiisko-ukrainskii viini. [The Belarusian factor in the Russian-Ukrainian war]. [in Ukrainian]. S. 983–991. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/237/634/1/3377-1?inline=1>
16. Maksak H. (2018). Intehratsiina hibrydnist vidnosyn Bilorusi ta Rosii (2018). [Integration hybridity of relations between Belarus and Russia] // *Hibrydni zahrozy Ukraini i suspilna bezpeka. Dosvid YeS i Skhidnoho partnerstva. Analitychnyi dokument*. K. [in Ukrainian]. S. 91–96.
17. Manenok T. (2019). Otkuda vzialas tsena na haz dlia Belarusy v 152 dollara? [Where did the price of gas for Belarus at \$152 come from?]. *Belrynok*. Mynsk. 29.12. [in Russian]. URL: <https://www.belrynok.by/2019/12/29/otkuda-vzias-tsena-na-gaz-dlya-belarusi-v-152-dollara/>

18. Mathieu Boulègue (2020). Russias Assets and Liabilities in Belarus November [Russia's Assets and Liabilities in Belarus]. 18. 16 r. [in English]. URL: <https://cepa.org/russias-assets-and-liabilities-in-belarus/>
19. Miroshnychenko B., Vynokurov Ya. (2022). Ekonomika Lukashenka. Yak Bilorus za dva roky vtratyla vse, shcho buduvala 10 rokiv. [Lukashenko's Economy. How Belarus lost everything it had built for 10 years in two years]. Ekonomichna pravda. 08.07. [in Ukrainian]. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/07/8/688983/>
20. Myncheva Yu. (2020). Sotsyalnyi kontrakt v Belarusy razrushen. Chto budet s ekonomykoi strany? [The social contract in Belarus is destroyed. What will happen to the country's economy?]. 9.09. [in Russian]. URL: <https://voxukraine.org/ru/sotsialnyj-kontrakt-v-belarusi-razrushen-chto-budet-s-ekonomikoj-strany/>
21. Natsyonalnaia prohramma podderzhky y razvytyia eksporta Respublyky Belarus na 2016–2020 hody (2016). [National export support and development program of the Republic of Belarus for 2016–2020]. Mynsk. [in Russian]. URL: <http://www.government.by/upload/docs/fileaff83a3fc04eb9c0.PDF>
22. Polovyi T. (2020). Problemy intehratsii Bilorusi i Rosii: peredumovy, tendentsii, naslidky [Problems of integration of Belarus and Russia: prerequisites, trends, consequences] // *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seria: mizhnarodni vidnosyny*. Vyp. 48. [in Ukrainian]. S. 98–107.
23. Polzyk A. (2021). Chto Belarus poluchaet y teriaet ot yntehratsyy s Rossyey [What Belarus gains and loses from integration with Russia]. DW. 09.09. [in Russian]. URL: <https://www.dw.com/ru/25-let-integracii-chto-belarus-poluchaet-i-terjaet-ot-sblizhenija-s-rossiej/a-59132841>
24. Preiherman E. (2020). Budushchee belorusskoi mnogovektornosti [The future of Belarusian multi-vector]. *Analytycheskaia zapyska*. № 9. Mynskiy dyaloh. 09.11. URL: <https://minskdialogue.by/research/analytics-notes/budushchee-belorusskoi-mnogovektornosti> [in Russian].
25. Rakova E., Tochyskaia Y., Shymanovych H. Rost tsen na haz: novye vyzovy dlia belorusskoi ekonomiky (2007). [Rising gas prices: new challenges for the Belarusian economy]. *Yssledovatel'skiy tsentr YPM*. Mynsk. 45 s.
26. Sanktsyy protyv Rossyy y Belarusy (2022). [Sanctions against Russia and Belarus]. [in Russian]. URL: <https://www.diplomatie.gouv.fr/ru/dossiers-pays/ukraine/guerre-en-ukraine-la-position-de-la-france/sanctions-contre-la-russie-et-la-bielorussie/>
27. Selyvanova Y. (1998). Ekonomicheskaya yntehratsiya Rossyy y Belorussyy y ee vlyaniye na razvytye narodnoho khoziaistva Belorussyy [Economic integration of Russia and Belarus and its influence on the development of the national economy of Belarus] // “Belorussiya y Rossyia: obshchestva y hosudarstva”. [in Russian]. URL: <https://www.yabloko.ru/Themes/Belarus/belarus-25.html>
28. Shadurskiy V. H. (2011). Formirovaniye kontseptualnykh osnov vneshnei polytyky Respublyky Belarus (1991–2011) [Formation of the conceptual foundations of the foreign policy of the Republic of Belarus (1991–2011)] // *Vesnik BDU*. Ser. 3. № 3. [in Russian]. S. 31–36. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/290232468.pdf>
29. Shevtsov Yu. (2005). Ob'edynennaya natsiya. Fenomen Belarusy [United nation. Phenomenon of Belarus]. Minsk: Evropa Publishing House]. Mynsk: Yzdatel'stvo “Evropa”. [in Russian]. 256 s.
30. Shurubovych A. (2017). Belorusskaya ekonomicheskaya model pered lytsom tiazhelykh uspytaniy [The Belarusian economic model in the face of severe tests]. [in Russian] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/belorusskaya-ekonomicheskaya-model-pered-litsom-tyazhelykh-ispytaniy/viewer>
31. Shurubovych A.V. (2019). Soiuznoe hosudarstvo y aktualnye problemy rossyisko-belorusskoi yntehratsyy. *Problemy postsovetskogo prostranstva* [The Union State and Current Problems of Russian-Belarusian Integration]. 6(3). [in Russian]. S. 244–258.
32. Socor V. (2021). Lukashenka Says No to Russian Military Base and Deeper Integration With Russia [Lukashenka Says No to Russian Military Base and Deeper Integration With Russia]. August 19. [in English]. URL: <https://jamestown.org/program/lukashenka-says-no-to-russian-military-base-and-deeper-integration-with-russia/>
33. Sotsyalno-ekonomicheskaya model: stanovlenye y razvytye: teoriya, metodolohiya, praktyka (2015). [Socio-economic model: establishment and development: theory, methodology, practice]. Pod obshch. red. V. H. Husakova. V 2 kn. Kn. 1 / V. H. Husakov [y dr.]; Nats. akad. nauk Belarusy, Yn-t ekonomiky. Mynsk : Belaruskaya navuka. [in Russian]. 554 s.
34. Syvytskyi A. (2020). Chto zadumal Kreml: zachem Rossyia prodvyhaet popravky v belorusskuiu Konstytutsiyu? [What the Kremlin planned: why is Russia promoting amendments to the Belarusian Constitution?]. *Tsentr stratehicheskyykh y vneshnepolytycheskyykh yssledovaniy*. 27.09. [in Russian] URL: <https://forstrategy.org/ru/posts/20201027>
35. Tsaryk Yu. (2020). Polytakomyia Belarusy, evoliutsiya belorussko-rossyiskyyh otnosheni y polytycheskiy kryzys 2020 h. [The political economy of Belarus, the evolution of Belarusian-Russian relations and the political crisis of 2020 // Paths to peace and security] // *Puty k myru y bezopasnosty*. № 2(59). [in Russian]. S. 133–149. URL: <https://www.imemo.ru/publications/periodical/pmb/archive/2020/2-59/the-belarus-crisis/political-economy-of-belarus-the-evolution-of-belorussian-russian-relations-and-the-2020-political-crisis/>

36. Tytova Yu. (2020). Skolko Rossyia zaplatyla za druzhbu s Lukashenko za poslednye 10 let. [How much did Russia pay for friendship with Lukashenko over the past 10 years]. 26.08. [in Russian] URL: <https://www.forbes.ru/finansy-i-investicii/407435-skolko-rossiya-zaplatila-za-druzhbu-s-lukashenko-za-poslednie-10-let>
37. Valion O. (2014). Bilorus: sotsialno-ekonomichni aspekty rozvytku (kin. 80-rr. XX – pochatok XXI st.). [Belarus: socio-economic aspects of development (late 1980s – early 21st centuries)]. Ternopil: Aston. [in Ukrainian]. 274 s.
38. Valion O. (2021). Belarus economic relations with Ukraine and Russia. Trends, dynamics, shallenges (2014–2021) // “*Codrul Cosminului*”, XXVII, No. 2, [in English]. p. 355–378.
39. Vneshniaia torhovlia Respublyky Belarus (2021). Statystycheskyi sbornyk. [Foreign trade of the Republic of Belarus. Statistical collection]. Mynsk. [in Russian]. 203 s.
40. Wierzbowska-Miazga A. (2013). Wsparcie drogą do podporządkowania. *Rosja wobec Białorusi* [Support as a way to compliance. Russia towards Belarus], No. 34, Warszawa, Maj. [in Polish]. 32 s. URL: <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/punkt-widzenia/2013-05-06/wsparciedroga-do-podporzadkowania-rosja-wobec-bialorusi>
41. Экономист Катерина Борнукова: Rossyia nam pomozhet? Ob ekonomicheskoi pomoshchy y ynteresakh nasheho glavnoho partnera (2020). [Economist Kateryna Bornukova: Will Russia help us? About economic aid and the interests of our main partner]. Beroc. Mynsk. 21.10. [in Russian]. URL: https://beroc.org/media/press/ekonomist-katerina-bornukova-rossiya-nam-pomozhet/?sphrase_id=2447